

МАҢДАРДЫҢ «МОҢҒОЛҒА» АЙНАЛУ ТАРИХЫ
(Тарихи-этносоциологиялық сараптама)
THE HISTORY OF THE FORMATION OF MANG TO THE MONGOLS
(Ethnosociology expert)

Оразбек НҰСҚАБАЕВ*

Түйіндеме

ДНК – генеологиялық сараптаулар арғы түрк текті халықтардың этногенездік түзілімінің тым тереңде жатқандығын дәйекті дәлелдермен негіздеп берді. Сол арғы түрк текті түзілімдердің қатарында Маң қауымдастығы да аталады.

Маңдар әу бастан-ақ жаугершілікке бейім, сотқар, аяушылығы аз, қатыгез әрі соғысқұмар жауынгер жұрт ретінде көрінген. Олар жаулап алған өңірлерінде ондаған мемлекеттердің құрылуына ұйытқы болған. Сондай мемлекеттердің бірі ретінде, көнеқытайлық дерек көздерінде, ж.с.д. XXIV–XXIII ғғ. маңдар құрған Ngui-go-ның (Ноғай мемлекетінің) аты аталады. Сол мемлекеттің құрамында болған орман халықтарының бірі – мәнжүрлер маңдарды «маң қолы» деп атап кеткен көрінеді. Олардың мұнысы «маң әскері» дегендері сияқты. Себебі мәнжүрлер тілінде «қол» түсінігі «әскер» деген ұғымды білдірген. Сонымен қатар мәнжүрлер маңдарды «маңғыт» деп те атаған. Олардың бұнысы «маң» этнониміне өз тілдеріндегі көптік жалғауы «-т» жұрнағын жалғау арқылы «маңдардың көп екендіктерін» білдіргендері екен.

Осыған байланысты мақалада арғы түрк текті түзілімдегі «Маң» этникалық қауымдастығының орны мен рөлі, ж.с.д. XXIV–XXIII ғғ. маңдар құрған Ngui-go (Ноғай мемлекеті), оның болмысы, өңірлік кеңістігі, мемлекет құрамындағы мәнжүрлердің маңдарды «маң қолы» атауы, «маңғыт» аталымының маңның көпшесі екендігі, кейіндеу келе «маң қолының» «моңғол» этнониміне нендей себептермен, қандай жағдайда айналғандығының тарихы сараланады.

Кілт сөздер: Түрк, түзілім, маң, нохой (ноғай), маң қолы (маң әскері), моңғол.

Summary

The genealogical analysis of DNA is based on consistent evidence that the ethnogenesis of the Turkic race is deeply rooted. And one of the ancient Turkic generations is called the Mang society, which was formed. Initially the Mang were a military, persistent, ruthless and cruel nation. They conquered the lands of ten formed states and created cohesion.

* Социология ғылымдарының докторы, профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан-Қазақстан.

Doctor of sociological sciences, Professor, International K.A. Yassawi Kazakh-Turkish University, Turkestan-Kazakhstan. E-mail: oraz-bek1@mail.ru

According to ancient Chinese sources in the XXIV-XXIII centuries B.C. one of these countries also named (Nogai State) Ngui-don was created by Manga. At that time the Manchu people called the Mangos "Hand of Mang" and it was the creator of the forest people from that state. This means the type of "warrior Mang", because in the Manjur language, "hand" meant the "warrior." In addition, Manchu people were even called Mangos as "Mangut". With the help of the ending "-t" in the ethnonym of their language they wanted to express that "there are a lot of mans".

Thus, the role and place of the ethnic community "Mang" in the deep-historical Turkic formation (Nogai state) Ngui-do created by Mang in the XXIV-XXIII centuries BC, its reality, living space, name "Mankura mangus in the state, that Mangut is a significant Manga, as well as the reasons and in which case the ethnonym "Mankola" became "mool" were analyzed in this article.

Key words: Turk, formation, Mang, Nokhoi (nogai), hand of Mang (warrior mang), Mongol.

1.1 Маңдар туралы тарихи жазбалар

Маң жұрты, әлемдік тарихнамада, табиғи-тарихи тұрғыда ұйысқан алғашқы ұлыстық қауымдастықтардың бірі ретінде аталады. Маңдар ең алғашында Хорезм өлкесінің етегін ала, Каспий теңізін бойлай, Арал теңізі маңында, Ембі, Жайық және Еділ өзендерінің төменгі ағыстарында өмір сүрген. Оған осы өңірлердің жер-су атаулары куәлік етеді. Мысалы, Маңғыстау, Отман тауы, Маната қыраты, Маңбұлақ, Маңсу, Маңсай, «Маңдардан шыққан 362 әулиелер мекені», Жайық пен Еділ өзендері аймағындағы «Сарман», «Ақман», «Елман» тұрақтары, т.с.с.

Маңдармен қатарласа мекендеген өзге жұрттар жер бетіндегі тірі нәрсенің барлығын жаратушы «күн» деп ұғынған, күнге табынған, ал маңдар күнге табынумен қатар, «айды» құдірет тұтқан, айға да табынған. Оның дәлелі күллі түріктекті халықтарға сіңісіп кеткен маң ұрпақтары әлі күнге жаңа ай туғанда, айға қарап қолдарын жайып «ай көрдім, аман көрдім, баяғыдай заман көрдім, ескі айда есіркедің, жаңа ай жарылқай гөр» деп бата жасап, жақсы тілек тілейтіндігін байқауға болады.

Маңдар ел билеушілерін «ағаман» (ақаман) деп атаған. Мысалы, маң билеушілерінің ізбасарлары тіккен Ноғай Ордасы халқының ұрпақтары (кіші жүз жұрты) әлі күнге дейін елге сыйлы кісіні көтермелеп «Пәленше Аха» деп құрметпен атайды.

Маңдар алғашында жаугершілік жорықтарға бейім айбынды далалық бірлестіктер қатарында бой көрсеткен. Келе-келе олар өздерінің жауынгерлік және ұйымдастырушылық қабілеттеріне қарай жоғары билікті қолдарына шоғырландырған. Бұрынғы одақ атауын

өзгертіп, оны іш ғұз (сақ-скиф) атандырған. «Іш ғұз бірлестігінің түзіліміне маң тайпасы көсемдері ұйтқылық жасаған» (Бейсенбайұлы, 2006: 11). Іш ғұздың скиф атануын, қазіргі лингвистика ғылымы, көне грек тілінде «іш ғұз» ұйымының «скуз» болып естілуімен, осыған орай бұл ұғымды орыстар өз тілдеріне жақындатып «скиф» деп атағандығымен түсіндіреді. Ал, іш ғұздарды ежелгі парсылықтар «сақтар» деп ұлықтаған.

Маңдардың одақта темірдей қатты етіп тәртіп орната білулеріне, әскерлерінің жауынгерлік қабілеттерінің жоғарылығына, өздерінің батыл да қайсар, айтқанынан қайтпайтын қырсық мінездеріне қарап, былайғы жұрт оларды - нағыз патшалар деп құрметтеген, ұлықтаған. Бұл ұғымды ежелгі қытайлар өз тілдерінде «сай уань» - сақ патшалары, еуропалықтар – «царские - скифы» деп атап кеткен.

«Іш ғұздардың біршама жұрты Таяу шығысқа қарай жылжыған. Ж.с.д. VII ғ. олар «Қос өзен» (Месопотамия) аралығындағы бай елдерді жаулап алып, «Мидия» (Маннай) мемлекетін орнықтырған. Бұл мемлекет Таяу Шығыс өңірінде жаңа өркениеттердің қалыптасуына, жоғары деңгейде сауда саттықтың, жазу-сызудың есеп пен мәдениеттің, қол өнері мен зергерліктің, алыс-беріс айырбастың, рухани құндылықтар мен діни наным-сенімдердің туып, дамуына ықпал еткен» (Ельницкий, 1977: 45).

Ежелгі маңдардан оннан астам этноним өсіп, өрбіген. Айталық маңлар (маңдар, маңғыстаулық жұрт), маңғытайлар, маңғыттар, мамақтар, маннайлар (мидиялықтар), мажарлар, манаттар, машайлар, мүйтіндер, түркімендер, ноғайлар, «мен» (өзбектердегі), «мин» (башқұрттардағы) және басқалары.

Маңдарға қатысты мына дерек те қызығушылық танытады. «Генеология ДНК-сы деректері мен тілдік айғақтарға сүйенген біраз зерттеушілер кейінгі герман халқын да осы маңдардың ұрпағы деген жорамал пікірлерін білдіре бастады. Байырғы көне деректерде «герман» атауының «ерман», «эрман», «ирман» деген нұсқалары кездеседі. Мысалы, IX ғасырда өмір сүрген араб географы Мұхаммед ибн Мұса әл-Хваризми Германияны: «Ирманья, а она – земля ас-сакалиба» (Калинина, 1998:48) деген дерек береді. Мұндағы ас-сакалибаның Геродот жазатын «сколоттар» екенін, ал оның түрікше «асколыты» деп аталатынын тілші ғалымдар дәлелдеген болатын» (Дроздов, 2011: 152).

Маңдар болмысына қатысты арғы-бергі ғалымдар тарапынан деректелген жоғарыдағы мағлұматтар әрі лингвист, әрі тарихшы ғалым

К.Салғараұлы тарапынан қуаттала түседі. Каспий теңізінің шығыс жағалауларын мекендеген мандардың, - дейді ол, - «тунгр» (тұң-ар) тайпасы жұрты Батысқа жылжыған. Олар көше-көше келіп, Рейн өзенінен әрі қарай өткен. Сүйткен тунгрлер осы өңірлерді мекендеп отырған галлдарды өздеріне бағындырған. Өсіп-өнген өңірлерінде өздерін «ер+ман» дегізіп ататқан. Осы «Ерман» аталымының алғашқы бөлігіндегі «ер» (эр, ир) түсінігі байырғы түріктің «батыр», «нағыз» деген ұғымын білдіреді. Ал, екінші буынындағы «маңы» этнонимдік аталым. Сонда «ерман» аталымы «батыр ман», «нағыз ман» болып шыға келеді. Ежелгі «ерман» (эрман, ирман) аталымы бертін келе тіл өзгерістеріне қарай «German» деп аталып кеткен. Ежелгі заман тарихшыларының германдықтарды ірі денелі, өжет, аяушылығы аз, қатыгез жауынгер жұрт ретінде сипаттаулары да пікірімізді тұздықтай түседі. Римдік тарихшы Тацит (58-117 жж.) «напротив, слово Германия – новое, а недавно вошедшее в обиход, ибо те, кто первыми переправились через Рейн и прогнали галлов, ныне известные над именем тунгров, тогда прозывались германцами. Таким образом, наименование племени постепенно возобладало и распространилось на весь народ; вначале все из страха обозначали его по имени победителей, а затем, после того, как это название укрепилося, он и сам стал называть себя германцами» (Тацит, 1993: 354). Демек, германдықтардың түп тегі мандардан бастау алатындығының анық-қанығы негізделген ақиқат, шындық (Салғараұлы, 2015: 95-102).

Мандардың Маңғыстау өңірін жайлаған біршама ру-тайпалары ж.с.д. 4-ші мыңжылдықтың ортасына таман аймақты жайлаған қуаңшылыққа байланысты шығысқа қарай ауған. Бұған Қытай түркологы Сюзе Цзунчжэннің «Туцзюэ ши» (Түрк тарихы) зерттеуіне сілтеме жасай отырып, мағлұматтаған өзбек синологы А. Худжаевтың төмендегі мәлідемесі куәлік етеді. «Бұл көш-қон жұртын Орталық Азияның батысы аймағын мекендеп келе жатқан арғы түрктенді халықтардың ондаған тайпалары мен ұлыстары, және де арғы мандардан өрімделетін іш ғүз (сақ-скиф) тайпаларынан төбесі үшкір қалпақ киетін массагеттердің біршама жұрттары құраған. Олар көше-көше келіп Байкалдың батысынан ағып барып Енесейге құятын арналары – Кіші Енесей және Үлкен Енесей өзендері алаптарына жетіп, қоныстанған» (Худжаев, 2012: 66).

1.2 Маңдардың «Маңқол» атануы

Бұл өлке ортасына Мұзтауды ала Саян тауларын Алтаймен жалғастырып жатқан шөбі шүйгін, мол сулы құйқалы атырап саналатын. Өңірде айналасын күркіретіп Енесейге барып құятын Абақан, Үлкен Кем, Кіші Кем, Обь өзенін өз суларымен толықтыратын Катунь, Би және Шуй сарқырамалары ағып жататын. Міне осы өңірге жетіп, қоныстанған Маңдардың біршамасы жергілікті жұрттармен араласа-құраласа өмір сүрді. Өсіп-өніп көбейе келіп жаңа ұлыстық қауымдастық түзген. Сөйтіп, өңірді сонау есте жоқ ескі замандардан бері қарай мекендеп келе жатқан әскери күш-қуаты мықты мемлекетті хунгурлармен иық тірестірді. Батыс өңірлерден өздерімен қанаттаса көшіп келіп, осы өңірлерге қоныстанған қияндармен одақтасып Нгуий мемлекетін (Nguì-go) орнықтырған. Бұрынғы тарихи жазылымдарда көрсетілмеген бұл мәліметті ғылыми айналымға қосқан ескілікті иероглифтерді оқып, мән-мағыналарын түсіндірудің хас шебері, қытай оқымыстысы Ван Говей болды. Ол көне тарихи жазылым «Цзячувэньдегі» көне мәтіндерді аударып, XXIV-XXIII ғ. аралығында қазіргі Қытайдың теріскейінде түздік Нгуий мемлекеті (Nguì-go) болғанын көрсетіп берді. Сол замандарда, - дейді ол, - барлық арғы түздіктер нүкіз (нохой, ноғай) атанған. Бірақ барша түздіктер осылай аталғанымен, түп төркінде хуньюйлерден бұтақтанған жұрт деп танылатын (Ходжаев, 2012: 35).

Қытай оқымыстысы Ван Говей анықтап берген бұл мағлұмат өзге ғалымдардың еңбектеріндегі мазмұндаулармен де толығы түседі. Мысалы, - дейді тарихшы Ж. Байжумин, - түбі көнетұрандық маңдардың біршама жұрты көше-көше келіп, ж.с.д. XXIV-XXIII ғ. Қытайдың солтүстігінде тұрақтанған. Сол замандарда Маң бірлестігіне Алтай-Саян тауларын, Байкал көлі маңы мен Амур, Аргунь, Онон, Керулен, Толы өзендері алаптарын мекендеген арғы түрктенді халықтар да, орман тайпалары – мәнжүрлер де бағынышты болған. Маң бірлестігінің биліктегілері маң, хунгур, қияң жұрттарынан болған. Өйткені бұлар ж.с.д. 4-ші мыңжылдықтың ортасына таман Орталық Азияның батыс өңірлерінен шығысқа қарай жарыла көшкен өзара туыс халықтардың ұрпақтарынан құрылған жұрттар болатын. Өздерін билеген маңдардың әскерлерін орман халықтары - мәнжүрлер «маң қолы» деп атаған. Олардың «Ман қолы» дегендері «Ман әскері» дегендері көрінеді. Себебі мәнжүр тілінде «қол» түсінігі «әскер» деген ұғымды білдірген. Әрі ерте және орта ғасырлар тарихнамасында далалықтар арасында «моңғол» этнонимі мүлдем аталмайды. Бұл

этноним 1206 жылы Шығыс хан ордасында оған император лауазымын ұлықтаған құрылтайда ойда-жоқта туындаған. Ордада тіркелген қытай елшісі генерал Мэн Хунның айтуынша, осы құрылтайға дейін «манқол» деген атауды ешкім білмеген. Құрылтайда Шыңғыс ханды, оның арғы ата-бабаларын көпірте мақтаған ақылгөйлердің бірі «арғы ататек тарихындағы ержүрек «мэнвулерді» (маңдарды) еске түсірген. Бұл мақтаудың Шыңғыс ханға ұнағандығы соншалық, ол бірден қарауындағы барша халықты «Манқол» деп атауға бұйрық берген. Келе-келе «манқол» аталымы тіл өзгерістеріне қарай «моңғолға» айналған (Байжумин, 2013: 264).

Бұл пікірдің шынайылығы моңғол ордасында болған екінші бір қытайлық елші Хуан Дун Фаның естеліктеріндегі мағлұматтармен толығы түседі. «Маңдар чжурчжэндерден (шүршіт) әрі теріскей – шығысқа қарайғы аймақтарда мекендеген. Цзиньдік Лян билігі тұсында олар татарлармен бірлесіп шекараға жақын елді мекендердің ойран-топанын шығарып, шауып кетіп отырған» (Мэн-да бэй-лу, 1975: 51-52).

Хуан Дун Фа тағы да былай дейді. «Мен олардың лауазымды қызметте отырған басшыларынан сұрадым. «Неге Сіздер өздеріңізді моңғол деп атайсыздар?» деп. Олар тіпті «Моңғол» деген атты білмейтін болып шықты. Өздерін «манқол» деп атаймыз, деді. Шынында да «Юань-чао би-шидің» қытай тіліндегі текстінде «моңғол» атауы жоқ, биліктегі Шыңғыс хан ізбасарлары өздерін «манқол» деп жаздыртқан (Жоғарыда аталған еңбек. 53 б).

Қытай елшісінің бұл мағлұматтары «Юань-чао би шиді» сараптаған жапондық зерттеушілер Комоси Ёсиаки мен Тамура Дзицудзо тұжырымдаған пікірлермен де тоқайласа үйлеседі. «Шивэйлер құрамында болған маңқолдар Ванцзянхэ (олардың түсіндірулеріне қарағанда бұл Аргунь) өзенінің Амурға құяр сағасында мекендеген» (Кычанов, 1980: 136-141).

Шынында да байқап қараған кісіге мэнву (манбы), мэнью (манни), кян (қият), нохой (ноғай), маңғытай тайпалары мекендеген жерлердің маңдардың қияндармен бірігіп Nguі-гоны (Ноғай мемлекетін) орнықтырған аймақтың шығыс өңірлерімен толық сай келіп тұрғандығы ап-анық көрінеді. Демек бұл ел жұртының ежелгі маңдардан тараған көне германдық Ман, көне түрктік Ман, қазақтың Адайы мен Арғынның Ман, Өзбектің Мен және башқұрттың Мин және басқада ондаған түрк текті жұрттармен түбі бір туыстықтары бар екендігі анық.

Дей тұрғанмен, Шыңғыс ханның өзінде, оның мирасқорларын да, олар құрған алып мемлекеттерді де түрктенді халықтардан, соның ішінде көне тұрандық маңдардан қашыртып ұстау үшін, «манқол» этнонимін «Моңғол» дегіздіртіп атап жүргендерін білдірмеу үшін кейбір орыс тарихшылары бір емес, екі моңғол мемлекеті болған, оның біреуі Эргунэ (Аргунь) мен Шизянь (Шилка) өзендері қосылып Хыйшуйге (Амурға) құяр сағасында «Мэн – гу го» (Су бойы моңғолдары мемлекеті) деген аталыммен орын тепкен. Ал, екіншісі үш өзен (Онон – Керулен – Толы) бойына «Да мэн – гу го» («Үеке Mongyol ulus» - Ұлы Моңғол мемлекеті) деген аталыммен болмыстанған деп жазуларынан әлі күнге таңбайды (Крадин, 2006: 557).

Орыс тарихшыларының моңғолдардың шығу тегін арғы түрктенді жұрттардан қашыртып, сан-саққа жүгіртетіндігіне қарамастан, Ресейде оқып, ғылым докторы дәрежесін иеленген моғолдардың, әлемге аян тарихшыларының өздері де моңғолдардың арғы тегін хұндардан бері қарай бұтақтандырады.

Хұндардан сябилерге, олардан жужандарға ... түрктенді ... ши – вэйлерге ... қидандарға ... осылайша тарқата береді ...

Моңғолдардың арғы тарихынан сыр тартқан моңғолдың атақты тарихшыларының бірі Чулууны Далайдың жазуынша, ... бұдан талай ғасыр ілгері, біздің жыл санауымыздан әлдеқашан бұрын байырғы моңғолдардың бабалары өзге бір көшкіншілердің жойқын жорығынан кейін қырылып қалған. Тек Нохой, Хиан (Хиат) атты екі тайпаның азғантай ғана әулеті әрең дегенде қашып құтылып Эргүнэ – Күн деген жерге жасырынып, мекендеп қалған. Рашид ад-Диннің жазғанына қарағанда Эргүнэ деген атау қия-құз, күн деген сөз сұлама тау дегеннен туындайды екен. Ал сол Эргүнэ-Күн деген жердің қайда екендігі белгісіз. Әлі күнге анықталмаған (Далай, 1966: 71).

Дей тұрғанмен моңғол тарихшыларының кейінгі ізденістері Эргүнэ-Күннің орналасқан жерін анықтаған көрінеді. Бұл жер жоғарыдағы сараптаулар барысында анықталғандай, Аргунь өзенінің Амурға құяр сағасына жақын маңдағы таулы өңір екен. Ежелгі түрктенді халықтар тілінде «Эргүнэсі» қия – құзды, ал «Күні» жер деген ұғым – түсінікті білдіріпті. Жергілікті халық бұл өңірді әлі күнге «Эргүнэ - Күн» деп атаумен қатар «Хулдахаркүн», «Наху-Күн» деп те ұғынатын көрінеді. Кейінгі екі аталым да «Эргүнэ - Күн» сияқты таулы, қыратты биік жер дегенге меңзейтін сыңайлы. Әрі қосымша

дәлелдемеге Моңғол тарихшылары Рашид-әд-Диннің еңбектеріне (Рашид -ад-Дин. Сборник летописей. Т.1. Кн.1. – М – Л., 1952. –С. 101-102) сілтей келіп, IX ғасырда маңдардың ру-тайпалары маңғытай, қият, нүкіз (ноғай), дүрмен, хатах, журад (жадаран), нисуд (бәсуд), кунгуяд, чуми (жаныс) және басқалары өзара ұйысып, ұлысты ел, яғни «Мэн-бу го» (Су бойы моңғолдары мемлекеті) атанғанын тілге тиек етеді (Пэрлээ, 1959: 15-17; Надмид, 1967: 9-15).

Жоғарыдағы баяндаулар қытай тарихшысы Е Лунь-ли еңбегіне сілтейтін төмендегі деректік мағлұматпен де үйлесе жымдасады. «Қидандардан ары, теріскейге қарайғы өңірлерде «Маң-го» (Маң мемлекеті) орналасқан. Халқы шөбі шүйгін, суы тұнық жайылымды жерлерді қуалап көшіп-қонып жүреді. Тұрақты мекен-жайлары жоқ. Күмбез тәрізді киіз үйлерде тұрады. Киімдерінің алдыңғы өңірлерін солдан оңға қарай ашады. Ет жеп, қымыз ішеді. Киімді теріден тігіп, жүннен тоқиды. Оларда мүйіз нақышты садақ, ысқырма жебе, сауыт, қылыш және семсер сияқты қару-жарақтар бар. Адамдары атқа мықты, садақ тартуға шебер, жаратылыстарынан жауыз болады. Үнемі барымтаға шығып, ел тонайды.

Десек те қидандармен соғысуға батпайды. Олармен ауыс-түйіс жасап, жылқы, өгіз, қой, түйе, жүннен тоқылған бұйымдар саудалайды. Олардың тұрғылықты жерлерінен Ляо мемлекетінің жоғары астанасына дейін 4000 ли (2000 км.) (Е Лун, 1979: 304-306).

«Сүй шуда» (Суң әулеті тарихы) былай деп жазылған.

«Солтүстікте өте биік таулар бар. Сол таулардың арғы жағында өз бастауын Цзюйлунь көлінен алып, шығысқа қарай Шицзяньхэ өзені ағады. Осы өзеннің оңтүстігін ала «Мэн-ву» (манбы) тайпасы мекендейді», делінген. Осыған қарап Е.И. Кычанов маңдар мекенін төмендегіше анықтайды. «Цзюйлунь көлі бұл қазіргі Хулунычи (Хулуны-нор, Далай-нор) көлі. Бұл көлге Керулен өзені құяды. Ал Ванцзяньхэ өзені бұл Аргунь өзені. Өйткені бұл өзен Далай-нор көлінен ағып шығып, Амур өзенінің орта ағысында оған қосылады. Шицзяньхэ өзені дегендері де Аргунь өзені болуы мүмкін. Өйткені жазылымға қарағанда бұл өзен де Цзюйлунь көлінен ағып шығады. Ал, Шизянь дегендері Шилка өзені. Себебі Шилка мен Аргунь қосылып барып, Амурға құяды (Кычанов, 1980: 173-176).

Маңдар барынша күшейіп тұрған замандарында Амурдың екі қапталын мекендеп, Аргунь өзенінен шығысқа қарайғы біраз аймаққа билік жүргізген. Сол замандарда маңдарды мәнжүр тілді орман халықтары «Манғыт» (Маңғыт) деп атай бастаған. Бұл этнонимдік

аталым «маңға» мәнжүр тіліндегі көптікті білдіретін «-т» жұрнағын жалғау арқылы туындаған.

Маң мемлекетінің күйреуіне Бохай мемлекетінің шапқыншылығы себепші болған. Бохайлықтар оларды тас-талқан етіп жеңіп, өздеріне тәуелді еткен. Бохайлықтардың бодандығына түскісі келмеген маңдардың басым көпшілігі қаша көшіп келіп, Онон өзенінің орта ағысы тұсына қоныстанған. Сондықтан маңдарды басқа түздіктерден бөліп көрсету үшін Қытай тарихшылары «бұлар Эргунэ-күннен ши-вэйлерге (отыз татарға) кейіндеу келіп қосылған жұрт» деп атамалап, жазбалаған. Мысалы, 945 жылы жазылған «Цзю Тан шуда» (Көне Таң әулеті тарихы) маң жұртын «мэнву» (манбы), «мэнью ши-вэй (отыз татардың маңы), кейде «мангыт» (маңгыт) деп ұлықталған.

Ал, 1045-1060 жылдар аралығында жазылған «Син Тан шуда» (Жаңа Таң әулеті тарихы) маңдар «мэнву-бу» (манбы тайпасы) деп хатталған», делінеді (Мэн-да бэй-лу, 1975: 89-90).

Осыған қарағанда маңдардың ши-вэйлер санатында көрінулері Х ғ. екінші жартысында орын алған.

Дей тұрғанмен ши-вэйлер әртүрлі тайпалардан құрылған бірлестік болғандықтан, олардың арасында малға жайылымдық жер таласы, немесе барымташылық дегендей өзара қантөгісті жанжалдар болып тұрған. Осындай бір қантөгісті жанжалдан кейін олар жарыла, жан-жаққа бытырай көшкен. Олардың ішінен бірқатары Байкал маңына тұрақтаса, біршамасы Алтай – Саян таулары баурайларына табан тіреген. Үшіншілер Батыс Сібірге қарай ауған. Батыс Сібірге ауа көшкендердің ішінде маңғытай, сағай (шағай), хотан, шапрашты, салжұт, қошы, аялы, башқұрт, табын, жағалбайлы, жалайыр, т.с.с. этностардан біршама жұрт болған. Қазіргі халықтану ғылымында «Сібір татарлары» деп аталып жүргендер осылардан, және де осылар сияқты өзге де түбі түрктенді жұрттардан өсіп-өнген халық деп есептеледі.

Ал, ши-вэй (отыз татар) бірлестігіндегі тайпалардың басым көпшілігі қазіргі Моңғолияның оңтүстігіне қарай көшіп, Ин тауының (Иньшаньның) теріскей бетіне жетіп, тұрақтайды. Мэньюлерге (Маң) қоныстық жер ретінде Онон, Керулен және Толы өзендерінің бойы бұйырады. Осы аймақты қоныс ете жүріп, олардың «манқол» этнонимімен алғаш рет айналасына танылуына себеп болған оқиға – оларға қарсы 1135 жылы шүршіттердің (чжурчжендердің) соғыс ашуы болған.

Бұл соғыста мәнбулер (маңдар) шүршіттерді ойсырата жеңеді. Сөйтіп айналасындағы өзге жұрттарға «Ман қолы» аталымымен танылады.

Міне, Шыңғыс хан император болып сайланған 1206 жылы болып өткен Құрылтайда оның арғы ата-бабаларын көпірте мақтаған ақылгөйлерінің бірінің «арғы ататек тарихындағы ержүрек мәнбулерді (маңдарды) еске түсіруі» себепші болып, Шыңғысханның қарауындағы барлық халықты «манқол» деп атауға бұйрық беруі осылай туындаған. Келе-келе «манқол» аталымы тіл өзгерістеріне қарай «моңғолға» айналған.

ӘДЕБИЕТТЕР

- Байжумин Ж. *Тұран. Адамзат қоғамының тарихына көзқарас.* – Алматы: Арыс, 2013. – 264б.
- Бейсенбайұлы Ж. *Арғы түрктар ақиқатының ізімен.* – Алматы: Қайнар, 2006. – 336 б.
- Далай Ч. *Монголын Түүх. Хамаг Монгол-улс (1101–1206 ж).* Бірінші дөптер. - Улаанбаатар, 1966. –123б.
- Дроздов Ю.А. *Тюркскоязычный народ европейской истории.* – М, 2011. – 600с.
- Е Лун-ли. *История государства киданей (Цидань го чжи)* //Пер. введ. и ком. В.С. Таскина. – М.: Наука, 1979. –237с.
- Ельницкий Л.А. *Скифия евразийских степей.* – Новосибирск, 1977. – 134с.
- Калинина Т.М. *Сведения ранних ученых Арабского халифата.* – М, 1998. – 24с.
- Крадин Н.Н., Скрынникова Т.Д. *Империя Шингис-хана.* – М.: Вост. Лит., 2006. – 557с.
- Кычанов Е.И. *Монголы в VI – первой половине XII в. /Дальний Восток и соседние территории в средние века.* – Новосибирск, 1980. – С. 136-141.
- Мэн-да бэй-лу (Моңғол-татарлардың толық сипаттамасы).* Пер.и комент. Н.Ц. Мункуева. – М., 1975.- С. 51-52.
- Надмид Ж. *Монгол хэл, түүний бичгийн түүхэн хөгжлийн товч тойм.* -Улаанбаатар, 1967. –193б
- Пэрлээ Х. *Кидан нар тэдний монголчуудтай холбогдсон нь.* - Улаанбаатар. 1959. – 314б.
- Салғараұлы Қ. *«Күн тегі» мен «Айдың» бауырлары.* – Түркология, 2015. №1. – 95-102-б.
- Тацит. *Сочинения.* –М, 1993. – С.354
- Худжаев А. *Из истории древних тюрков / сведения древнекитайских источников.* – Ташкент: Изд-во «Тафаккур» АН Республики Узбекистан, 2012. – 218с.

Özet

DNA'nın sosyolojik analizi, Türk halklarının etnojenezinin köklü olduğuna dair tutarlı kanıtlara dayanmaktadır. En eski Türk oluşumlarından biri Man topluluğudur.

En başından beri, Manlar, bir askeri, inatçı, acımasız ve zalim insanlardı. Fethedilen topraklarında on devlet kurmuşlardır. Bu ülkelerden biri, antik Çin kaynaklarında, M.Ö. XXIV.-XXIII. yüzyıllarda Manlar tarafından oluşturulan Ngui-go'dur (Nogay Devleti). O devletin içinde olan orman halklarından biri Mancurlar, Manlar'ı «Man'ın eli» olarak adlandırmışlardır. Bunun anlamı «Manlar'ın askeri» gibi idi. Çünkü Mancurların dilinde «eli» kelimesi «asker» anlamına gelmektedir. Kendi dillerinde «Man» etnos adına “-t” çokluk ekini ekleyerek «Manların çok olduğunu» belirtmişlerdir.

Bu bağlamda, bu makalede, "Man" etniğinin rolü, M.Ö. XXIV.-XXIII. yüzyıla tarihlenen Manlar tarafından yaratılan Ngui-go'nun (Nogay Devleti) oluşumu, yöresel mekânı, Mancurların Manlar'a «Man'ın eli» olarak adlandırılması, «Mangıt» adlandırmanın Manların çokluk hali olduğu, zamanla «Man'ın eli» «Moğol» etnik kökenine dönüşmesi gibi konular incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Türk, oluşum, Man, Nokhoi (Nogay), Man'ın eli (Manlar'ın askeri), Moğol.

(Nuskabayev O., Manlar'ın 'Moğollar'a Dönüşüm Tarihi (Tarihsel ve Etno-Sosyolojik İnceleme)

Резюме

Генеалогический анализ ДНК основан на последовательных доказательствах того, что этногенез тюркских народов глубоко укоренен. И один из древнейших тюркских образований называется обществом ман.

С самого начала ман были народом воинственным, настойчивым, безжалостным и жестоким. В завоеванных ими землях сформировали около десяти государств. Одной из этих стран, в древнекитайских источниках, в XXIV-XXIII вв д.н.э. назван Ngui-go (Ногайское государство), созданное манами. Одним из лесных народов, проживавших в том государстве, маньжуров называли манов, как «маң қолы». Данное название имеет значения «воин манов». Потому что, слово «рука» в маньжурском языке переводится, как «воин». Для выражения «большого количества манов», к этнониму «Ман» добавили окончание множественного числа маньжурского языка “-т”.

В связи с этим, в данной статье анализируется роль и место этноса «Ман», образование Ngui-go (Ногайского государства), созданное манами в XXIV-XXIII вв д.н.э., его бытие, региональное пространство, название «маң қолы», данное манам со стороны маньжуров, слово «мангыт», обозначающее множественного количество манов, причина превращения «маң қолы» в этноним «монгол».

Ключевые слова: Тюрк, формирование, ман, нохой (ногай), маң қолы (воин ман), монгол.

(Нускабаев О. История превращения манов в 'монголов' (Историко-этно-социологическая экспертиза))